

JARMILA BARTÁKOVÁ

K ZRADNOSTIAM V BLÍZKOPRÍBUZNÝCH JAZYKOCH

V každom jazyku prekonáva lexikum i gramatický systém určitý vývoj, ktorý spôsobí, že ani v takých typologicky a geneticky príbuzných jazykoch, akými sú čeština a slovenčina, nie sú všetky homotematické slová, ktoré majú rovnaké tematické, t.j. kmeňotvorné morfémy, svojím významom alebo morfológickou či fonológickou štruktúrou úplne zhodné. V takýchto prípadoch hovoríme o zradnosti, ktorá je nebezpečná najmä pre neskúsených prekladateľov, ktorí majú klamný dojem, že ide o slová v oboch jazykoch rovnaké, a preto ich môžu automaticky použiť bezo zmeny i v druhom jazyku. Dochádza tak k mnohým omylom, nedopatreniam a často i humorným situáciám.

Zradnosť môže byť úplná, t.j. formou zhodné slovo má v každom zo sledovaných jazykov odlišný význam, alebo iba čiastočná, keď ich význam i slovný základ je síce zhodný, ale rozdiel je v gramatickej, slovtvornej či fonologickej štruktúre daných slov.

Najčastejšie sa v jazykových príručkách uvádzajú úplne zradné slová, ktoré majú v oboch jazykoch zhodnú grafickú podobu, ale celkom odlišný význam, pričom prípadný rozdiel v gramatickej morféme je tu zanedbateľný, zatiaľ čo pri čiastočnej zradnosti i tento je významný. Povšimnime si preto bližšie jednotlivé prípady zradnosti, či odlišnosti v češtine a slovenčine.

1. diferencie v sémantickej rovine

1.1 — formou zhodné slová s odlišným významom v oboch jazykoch, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
klid	= <i>pokoj</i>	<i>pokoj</i>	= izba
zelí	= <i>kapusta</i>	<i>kapusta</i>	= kel
prapor	= <i>zástava</i>	<i>zástava</i>	= záloha
sázka	= <i>stávka</i>	<i>stávka</i>	= štrajk
obilí	= <i>zbožie</i>	<i>zboží</i>	= tovar
pytel	= <i>mech</i>	<i>mech</i>	= mach (v lese)
brašna	= <i>kapsa</i>	<i>kapsa</i>	= vrecko (kabáta)
kopce	= <i>hole</i>	<i>hole</i>	= palice

čes.	slov.	čes.	slov.
kýbl	= vedro	vedro	= horúčava
obr	= obor	obor	= odbor
rychlý	= chytrý	chytrý	= dôvtipný, múdry
silný	= hrubý	hrubý	= drsný
oškľivý	= špatný	špatný	= zlý, chybný
odvážny	= statečný	statočný	= poctivý
zlý	= planý	planý	= nešlachtený
řidit	= spravovat	spravovat	= opravovat
mívat	= mávat	mávat	= kývat
chamtit	= skuhrat	skuhrat	= vzdychat
uklidit	= vyriadiť	vyříditi	= vybavit
prodat	= predat	předit	= odovzdat

1.2 — formou zhodné slová s odlišným významom v jednom jazyku, a takmer alebo celkom totožným v druhom, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
zloděj	= <u>kmín</u>	<u>kmín</u>	= <u>rasca</u>
sklenice	= <u>pohár</u>	<u>pohár</u>	= <u>čaša</u>
čar	= <u>cár</u>	cár	= útržok
vosa	= <u>osa</u>	<u>osa</u>	= <u>os</u>
sténat	= <u>stonat</u>	stonat	= byť chorý
bydlet	= <u>bývat</u>	<u>bývat</u>	= <u>bývavať</u>

1.3 — formou zhodné slová s odlišným významom v jednom jazyku a totožným v druhom, ibaže s čiastočne slovotvorne pozmenenou formou, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
sklep	= <u>pivnica</u>	<u>pivnice</u>	= <u>piváreň</u>
játra	= <u>pečeň</u>	<u>pečeně</u>	= <u>pečienka</u>
lvice	= <u>levica</u>	<u>levice</u>	= <u>ľavica</u> (od ľavý)
hořký	= <u>horký</u>	<u>horký</u>	= <u>horúci</u>
zesnulý	= <u>nebohý</u>	<u>nebohý</u>	= <u>úbohý</u>
hubený	= <u>chudý</u>	<u>chudý</u>	= <u>chudobný</u>
mazaný	= <u>vybitý</u>	<u>vybitý</u>	= <u>zbitý</u>
zmizet	= <u>vykapat</u>	<u>vykapat</u>	= <u>vykvapkať</u>

1.4 — formou podobné slová (paronymá) s rozdielnym významom v oboch jazykoch, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
balon	= <u>lopta</u>	<u>lopota</u>	= namáhavá práca
úklid	= <u>riadenie</u>	<u>řádění</u>	= vystrájanie
čurat	= <u>cikať</u>	<u>cinkat</u>	= zvoniť, cinkat
jalovec	= <u>borievka</u>	<u>borůvka</u>	= čučoriedka
nádobí	= <u>riad</u>	<u>řád</u>	= poriadok
kecat	= <u>tárat</u>	<u>tarat se</u>	= túlať sa

topit	=	<i>kúrit'</i>	<i>kouřit</i>	=	fajčit
zamilovat se	=	<i>zalúbit sa</i>	<i>zalíbit se</i>	=	zapáčit sa

2. diferencie v morfolologickej rovine

2.1 — významom i formou zhodné slová rozdielne v gramatickom rode

2.1.1 — v češtine mužský rod — v slovenčine ženský rod, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
vzorek	— vzorka	sál	— sála
šálek	— šálka	masakr	— masakra
pásek	— páska	foném	— fonéma
snímek	— snímka	tarif	— tarifa
požadavek	— požiadavka	mamon	— mamona
řetěz m.	— reťaz ž.	salám	— saláma
příkop	— priekopa	omastek	— omasta

2.1.2 — v češtine ženský rod — v slovenčine mužský rod, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
řada	— rad	výstroj ž.	— výstroj m.
matrace	— matrac	hřidel ž.	— hriadel m.
klávesa	— kláves	zavrať ž.	— závrat m.
šála	— šál	Přibram ž.	— Přibram m.
varianta	— variant	Olomouc ž.	— Olomouc m.

2.1.3 — v češtine stredný rod — v slovenčine mužský rod, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
klíště	— kliešť	album s.	— album m.
apartmá	— apartmán	datum s.	— dátum m.

2.1.4 — v češtine stredný rod — v slovenčine ženský rod, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
jaro	— jar	klíma s.	— klíma ž.
pyžamo	— pyžáma	aroma s.	— aróma ž.
aloe	— aloa	astma s.	— astma ž.
áčko	— áčka	agave	— agáva
embéčko	— embéčka	Labe s.	— Labe ž.

2.2 — v obidvoch jazykoch zhodný ženský rod, ale rozdielne gramatické morfémy, napr.

čes.	slov.	čes.	slov.
alej	— aleja	pánev	— panva
mrkev	— mrkva	konev	— kanva
osa	— os	větev	— vetva
podešev	— podošva	rakev	— rakva
věž	— veža	výheň	— vyhňa
skříň	— skriňa	Míriam	— Miriama

2.3 — v slovotvornom základe i význame zhodné slová rozdielne v gramatickej štruktúre

2.3.1 — v češtine adjektíva na *-lý* odvodené z minulého prídavia, v slovenčine trpné prídavia na *-ný, -tý*, napr.

čes.		slov.		čes.		slov.
nahrblý	—	nahrbený		nahnitý	—	nahnitý
zkornatělý	—	skôrnateny		rozkvetlý	—	rozkvitnutý
rozechvělý	—	rozochvený		opilý	—	opitý

2.3.2 — v češtine substantívne skloňovanie, v slovenčine adjektívno-substantívne, napr.

čes.		slov.
královna, -y		kráľovná, -ej
císařovna, -y		cisárovná, -ej
princezna, -y		princezná, -ej

2.3.3 — v češtine životné skloňovanie, v slovenčine neživotné (plurál mužských zvieracích mien), napr.

čes.		slov.		čes.		slov.
pavouci	—	pavúky		jeleni	—	jelene
sloni	—	slony		zajíci	—	zajace

2.4 — odlišné používanie zhodných prvotných predložiek, napr.

čes.		slov.
<i>u</i> oběda		<i>pri</i> obede
ručička <i>u</i> hodinek		ručička <i>na</i> hodinkách
voda <i>k</i> pití		voda <i>na</i> pitie
za pět minut		<i>o</i> päť minút
<i>o</i> prázdninách		<i>cez</i> prázdniny
<i>po</i> zásluze		<i>podľa</i> zásluhy
<i>pro</i> každý případ		<i>na</i> každý případ
lék <i>pro</i> posilnění		liek <i>na</i> posilnenie
jít <i>pro</i> lékaře		ísť <i>po</i> lekára
<i>po</i> obsahové stránce		<i>z</i> obsahovej stránky
<i>přes</i> protesty		<i>napriek</i> protestom

2.5 — odlišnosť vo zvratnosti sloviac, napr.

čes.		slov.
program začíná		program <i>sa</i> začíná
film končí		film <i>sa</i> končí
poděkovat někomu		poďakovať <i>sa</i> niekomu (i poďakovať niekomu)
pozdravit někoho		pozdraviť <i>sa</i> niekomu (i pozdraviť niekoho)
strefit se do něčeho		trafiť do niečoho
necítím ruku		necítim <i>si</i> ruku

3. diferencie v syntaktickej rovine

3.1 — odlišné slovesné väzby

3.1.1 — rozdielne predložkové väzby, napr.

čes.	slov.
vstoupit v platnost	vstúpiť <i>do</i> platnosti
vzít něco v úvahu	vziať niečo <i>do</i> úvahy
bít se v prsa	biť sa <i>do</i> prs
směřovat k záhubě	smerovať <i>do</i> záhuby
záviset na něčem	závisieť <i>od</i> niečoho
angažovat se pro něco	angažovať sa <i>za</i> niečo
pracovat přes čas	pracovať <i>nad</i> čas
stát mimo zákon	stát <i>mimo</i> zákona
zkoumat po stránce	skúmať <i>zo</i> stránky
účastnit se schůze	zúčastniť sa <i>na</i> schôdzke
tešit se z dárku	tešiť sa darčeka

3.1.2 — odlišné bezpredložkové väzby, napr.

čes.	slov.
vážit si něčeho	vážiť si <i>niečo</i>
všimat si něčeho	všímať si <i>niečo</i>
dosáhnout něčeho	dosiahnuť <i>niečo</i>
využít něčeho	využiť <i>niečo</i>

3.1.3 — používanie vetnej príslovky *treba* a modálnych infinitívov sloviess zmyslového vnímania v slovenčine bez spony *je* v prítomnom čase, napr.

čes.	slov.
<i>je třeba</i> se vrátit	<i>treba</i> sa vrátiť
<i>je slyšet</i> , že odchází	<i>počuť</i> , že odchádza

4. diferencie v slovotvornej rovine

4.1 — sémanticky zhodné slová s rovnakým slovným základom líšiace sa sufixom, napr.

4.1.1 — všeobecné substantíva

čes.		slov.	čes.		slov.
filoložka	—	filologička	bioložka	—	biologička
ministryně	—	ministerka	mistryně	—	majsterka
lékárna	—	lekáreň	kavárna	—	kaviareň
cukrárna	—	cukráreň	ocelárna	—	oceliareň
sluchárko	—	slúchadlo	stupátko	—	stúpadlo
kružítko	—	kružidlo	vodítko	—	vodidlo
rodiště	—	rodisko	sídlíště	—	sídlisko
krejčí	—	krajčíř	výběrčí	—	vyberač
vrátný	—	vrátník	hajný	—	hájnik

4.1.2 — toponymá, napr.

čes.		slov.	čes.		slov.
Itálie	—	Taliansko	Belgie	—	Belgicko
Anglie	—	Anglicko	Francie	—	Francúzsko

4.2 — adjektíva vyjadrujúce malú mieru vlastnosti v češtine zakončené na *-lý* s predponou *na-*, v slovenčine neprefigované, končiace na *-astý*, *-kastý*, napr.

čes.		slov.	čes.		slov.
<i>namodralý</i>	—	<i>modrastý</i>	<i>nažloutlý</i>	—	<i>žltkastý</i>
<i>nahofklý</i>	—	<i>horkastý</i>	<i>nasládly</i>	—	<i>sladkastý</i>

4.3 — odlišnosti v slovesných prefixoch, napr.

čes.		slov.
<i>stovnat</i> krok		<i>vyrovnať</i> krok
<i>osadiť</i> stromy		<i>vysadiť</i> stromy
<i>účastniť</i> se něčeho		<i>zúčastniť</i> sa na niečom
<i>opsať</i> úlohu		<i>odpísať</i> úlohu
<i>doporučiť</i> knihu		<i>odporučiť</i> knihu
<i>prohlásiť</i> něco		<i>vyhlásiť</i> niečo
<i>navázat</i> spolupráci		<i>nadviazať</i> spoluprácu
<i>vzkázat</i> někomu něco		<i>odkázať</i> niekomu niečo
<i>zpetřhat</i> něco		<i>popretřhať</i> niečo

5. odlišnosti vo fonetickej a fonologickej rovine

5.1 — rozdiely vo fonémach dané odlišným historickým vývojom alebo spôsobom prevzatia

5.1.1 — pri spoločných prevzatých apelatívach, napr.

čes.		slov.	čes.		slov.
<i>akát</i>	—	<i>agát</i>	<i>trénink</i>	—	<i>tréning</i>
<i>kytara</i>	—	<i>gitara</i>	<i>kamaše</i>	—	<i>gamaše</i>
<i>kaštan</i>	—	<i>gaštan</i>	<i>kempink</i>	—	<i>kemping</i>
<i>aplauz</i>	—	<i>aplauz</i>	<i>jasmín</i>	—	<i>jazmín</i>
<i>safír</i>	—	<i>zafír</i>	<i>samet</i>	—	<i>zamat</i>
<i>sámek</i>	—	<i>zámik</i>	<i>dres</i>	—	<i>drež</i>
<i>student</i>	—	<i>študent</i>	<i>spekulace</i>	—	<i>špekulácia</i>
<i>aspirant</i>	—	<i>ašpirant</i>	<i>restaurace</i>	—	<i>reštaurácia</i>

5.1.2 — pri spoločných antroponymách, napr.

čes.		slov.	čes.		slov.
<i>Olga</i>	—	<i>Olga</i>	<i>Lubor</i>	—	<i>Lubor</i>
<i>Ludmila</i>	—	<i>Ludmila</i>	<i>Luboš</i>	—	<i>Luboš</i>
<i>Kateřina</i>	—	<i>Katarína</i>	<i>Štěpán</i>	—	<i>Štefan</i>
<i>Zikmund</i>	—	<i>Žigmund</i>	<i>Ambrož</i>	—	<i>Ambróz</i>
<i>Kašpar</i>	—	<i>Gašpar</i>	<i>Hedvika</i>	—	<i>Hedviga</i>
<i>Josef</i>	—	<i>Jozef</i>	<i>Aloisie</i>	—	<i>Alojzia</i>

čes.		slov.		čes.		slov.
Rostislav	—	Rastislav		Evžen	—	Eugen

5.2 — odlišnosti v kvantite spoločných homotematických slov

5.2.1 — pri prevzatých apelatívach (slovenčina kvantitu využíva v maximálnom množstve, preto uvedené príklady predstavujú celé skupiny obdobne utvorených slov), napr.

čes.		slov.		čes.		slov.
biologie	—	biológia		alternativa	—	alternatíva
delirium	—	delírium		plankton	—	planktón
rezoluce	—	rezolúcia		antropolog	—	antropológ
agronom	—	agronóm		asketa	—	askéta

5.2.2 — rozdiely pri spoločných antroponymách, napr.

čes.		slov.		čes.		slov.
Růžena	—	Ružena		Kateřina	—	Katarína
Julius	—	Július		Sabina	—	Sabína
Robert	—	Róbert		Gustav	—	Gustáv
Marie	—	Mária		Livie	—	Lívia

5.2.3 — rozdiely pri domácich, významom i formou zhodných slovách (najzradnejšie!), napr.

čes.		slov.		čes.		slov.
blahodárný	—	blahodarný		životodárný	—	životodarný
dárce	—	darca		zrádný	—	zradný
převážně	—	prevažne		bezpracný	—	bezpracny
část	—	časť		brusný	—	brúsny (krém)
laskavý	—	laskavý		trapný	—	trápny

5.2.4 — rozdiely v kvantite pri jednoslabičných infinitívoch, napr.

čes.		slov.		čes.		slov.
bít	—	biť		spát	—	spať
pít	—	piť		hrát	—	hrať
výt	—	vyť		brát	—	brať
vít	—	viť		prát	—	prať
hnít	—	hniť		kryt	—	kryť

5.3 — odlišnosti vo výslovnosti zhodných slov (týka sa výslovnosti skupín *de, te, di, ti*), napr.

čes. (mäkko)	—	slov. (tvrdo)
dekan		dekan
Martin		Martin
tikat (hodiny)		tikať
tí		tí
mladí		mladí

čes. (mäkko) — slov. (tvrdo)
 matčini synové — matkini synovia

5.4 — odlišnosti v písaní i — y, napr.

čes.		slov.		čes.		slov.
tygr	—	tiger		krokodýl	—	krokodíl
apetyt	—	apetit		anýz	—	aníz
artyčok	—	artičoka		abatyš	—	abatiša
rybíz	—	ršezle		tým	—	tým
Helsinky	—	Helsinki		organtýn	—	organtín
Eskymák	—	Eskimák		Kryštof	—	Křištof
Matylda	—	Matilda		Otylie	—	Otlia

Záver. Vo vypočítavani čiastočných diferencií v rámci českých a slovenských homotematických slov by bolo možné pokračovať ešte ďalej. Na úrovni syntaktickej by sme mohli uviesť napríklad odlišnosť pri spôsobe vykania (čes. *byla byste tak laskavá*, slov. *boli by ste taká láskavá*), v morfolologickej využívanie viacnásobne opakovacích slovies na *-úvať* v slovenčine (čes. *darovať, kupovať*, slov. *darúvať i darovať, kupúvať i kupovať*) a napokon by sme mohli sledovať diferencie ešte i medzi frazeologizmami (čes. *běží o sto šest; mele páté přes deváté*, slov. *beží o sto päť; trepe dve na tri*) a možno i ďalšie. Práve pri pomerne značnej blízkosti a zrozumiteľnosti češtiny a slovenčiny sú tieto diferencie málo zreteľné. Mnohí pri použití druhého z nie každodenne používaného jazyka majú značnú odvahu, pretože predpokladajú, že stačí iba pridať vhodnú koncovku a uvedomiť si prítomnosť či neprítomnosť predovšetkým hlásky *ř* a hovoria správne. Práve na týchto zradnostiach sa pozná jazyková úroveň, jazyková pripravenosť hovoriaceho použiť v rozhovore pasívne ovládaný jazyk, a práve tak sa pozná i určité zneistenie rodeného hovoriaceho, keď má hovoriť vlastným jazykom po dlhom čase pobytu v jazykove príbuznom prostredí, kde ho dlhodobo nepoužíval.

LITERATÚRA

BARTÁKOVÁ, J.: O jazykovej úrovni Slovákov žijúcich v českom prostredí. *Kultúra slova*, 20, 1986, s. 80-82.

Česko-slovenský slovník. Bratislava, Veda 1979.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. Bratislava, SPN 1968.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991.

FALSE FRIENDS IN CLOSELY RELATED LANGUAGES

Vocabulary and grammatical system in every language undergo some development, which causes that even typologically and genetically related languages, such as Czech and Slovak, contain some homothematic words that in spite of having the same base-forming morphemes are not completely identical. They can differ semantically (formally identical words have a different meaning in each language), or morphologically (semantically and formally identical words can,

eg, belong to different genders or paradigms), they can enter different syntactic collocations, have different word-formation arrangements or phonological forms. These differences in form, meaning or use of almost identical words in closely related languages can make these words “false friends” for learners of the related language, but, moreover, they can be felt as a loss of certainty in the awareness of the language norm of one’s own mother tongue after a native speaker’s long stay in a closely related language environment. For these reasons a good knowledge of subtle differences between related languages is of great importance especially in translating and interpreting.

Jarmila Bartáková
Ústav českého jazyka
Filozofické fakulty MU
Arna Nováka 1
66088 Brno

